

Сергій Шаменков

Князь Ярема Вишневецький та його надвірне військо

Ключові слова: *Ярема Вишневецький, гусари, панцерні, драгуни, одяг, військовоє спорядження, XVII ст.*

Представлена робота присвячена проблемі відтворення зовнішнього вигляду воєводи руського князя Яреми Вишневецького та його надвірного війська. На підставі комплексу писемних і зображальних джерел досліджено питання особистих рис та одягу князя Яреми Вишневецького, а також структури та спорядження його надвірного війська – гусарських та панцерних (козацьких) хоругв, підрозділів драгун та піхоти іноземного типу.

Serhii Shamenkov

Prince Jeremi Wiśniowiecki and His Private Army

Keywords: *Jeremi Wiśniowiecki, hussars, armoured company, dragoons, clothing, military equipment, 17th century.*

The presented work is devoted to the problem of reproducing the appearance of the Rus' voivode prince Jeremi Wiśniowiecki and his private army. Based on a complex of written and pictorial sources, the personal features and clothing of prince Jeremi Wiśniowiecki, as well as the structure and equipment of his private army – hussar and armored (Cossack) companies, dragoon units and foreign-type infantry, have been researched.

Шаменков Сергій Ігорович

Уніформолог, дослідник історії костюму, художник-ілюстратор.

Shamenkov Serhii

Uniformologist, researcher of the costume history, artist/illustrator.

e-mail: rogala@striy.org.ua

Якщо питання зовнішнього вигляду українських козаків, їхнього одягу, спорядження та прапорів вивчені на сьогодні досить детально, то у випадку з надвірним військом князя Яреми Вишневецького кількість відповідних досліджень вкрай мала. А тому нам було цікаво відтворити історично достовірний образ князя, вигляд його війська та прапорів. Певним чином історія цієї статті розпочалася ще в далекому 2013 р., коли автор працював над ілюстраціями до книги В. Брехуненка «Прогрена битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року», і для якої був створений малюнок князя (Брехуненко). Після цього нам вдалося зібрати разом низку нових джерел, які і лягли в основу цієї роботи.

Під впливом політичних уявлень XIX–XX ст. у художній літературі та кіно було створено заполітизований, карикатурний та відверто демонізований митцями образ Яреми. Але не слід забувати, що князь по суті був людиною свого часу, і жорстокості щодо ворога в нього було не більше, ніж у будь-якого іншого тогочасного князя, гетьмана чи козацького полководця. Під час повстання Богдана Хмельницького князь Ярема Вишневецький залишився вірним присязі вітчизні – Речі Посполитій та королю, так само як і більшість із тих, хто служив у його війську¹. Вони бачили своє майбутнє та майбутнє тогочасних українських земель у складі Речі Посполитої. На полі бою князь проявив себе здібним командиром, очолюючи військові підрозділи в битвах під Костянтиновом 1648 р. та Берестечком 1651 р., а також відзначився під час облоги Збаража 1649 р. У битві під Костянтиновом він не тільки зміг розгромити військо Максима Кривоноса, що у декілька разів переважало його за чисельністю, а й відбити взяті перед тим козаками в попередніх битвах польські клейноди: булави та прапори: «*urwał, dział 6 chorągwi koronnych 21 i inszych chorągwi, buław, i rycerskich insignia niemało odebrał*» (Барабой 103, 104). Після цього Кривонос «віддячив» супротивнику за неприємні поразки по-своєму, поширюючи у

листах до магнатів Речі Посполитої історії про нібито страшні звірства Яреми². Вкрай важко перевірити, скільки у цих описах правди, але, вочевидь, низка повсталих селян, які вчиняли вбивства та грабунки на землях князя, дійсно були покарані. За нелюдські вбивства у Лубнах та Немирові, без розбору статі, віросповідання та національної приналежності, князь відповів тою ж монетою – стратив низку учасників тієї різанини, у тому числі отамана. Згідно з тодішнім правом, у князя було право на суд, і він навіть проводив слідство в цих справах, а покарання та види страт (в тому числі і паля) за скоєні злочини також були прописані (Рудницький 187). Князь своєю чергою врятував від жахливої смерті від рук повсталих багато людей різного віросповідання та національності.

У житті князь був також «людиною свого часу», і вочевидь не таким поганим, якщо попри все за ним йшли люди. Його хоругви значною мірою склалися з етнічних українців з його земель, як шляхтичів, так і посполитих, а про порядність та почуття справедливості князя каже й те, що він не забув відмітити багатьох своїх військових слуг у своєму тестаменті (Tomkiewicz «Testament Jeremiego Wisniowieckiego» 75–77).

Зовнішність князя Яреми Вишневецького

З писемних історичних джерел нам відомий дуже стислий опис князівської зовнішності: «*Statury był miernej, oczu żywe, twarz czerwoniawa, okrągły stan*» (*Pamiętniki do panowania Zygmunta III* 203). Так само мало і його портретів. Так, до нашого часу збереглися лише кілька портретів, які зображують князя. Один із них походить з галереї князів Вишневецьких з їхнього родинного палацу в с. Вишнівець (Тернопільська обл.) (Белікова та Членова 188, 192, 193). Він разом з низкою інших родинних портретів був створений та увійшов до складу галереї під час відбудови палацу в 1730–1740 рр. Загалом же це уявні образи князів Вишневецьких XVI–XVII ст., їхній

¹ Цікавим прикладом є постать Павла Апостола, батька гетьмана Данила Апостола, який пристав на службу до князя Яреми Вишневецького, і від якого отримав маєток Хомутець на Миргородщині. Вірність своєму патрону він зберіг аж до смерті князя у 1651 р. (Крупницький 3).

² Тут можна згадати опублікований лист Кривоноса до воеводи Сандомирського: «*Князь Іеремія, которий мучилъ людей, отъкалъ головы и сажалъ на колъ; вездѣ въ каждомъ городѣ среди рынка поставлена виселница. Теперь сдѣлается явнымъ, что посажены были на колъ невинные люди. Нашимъ Священникамъ буравомъ просверливалъ глаза*» (Памятники, изданные Временной комиссией 157), а також схожий лист польському полковнику К. Корицькому (Барабой 93, 94).

№7 (2025)

вигляд та одяг відповідають моді XVIII ст. і не можуть бути використані як надійне джерело для реконструкцій.

Другий портрет походить з колекції Національного музею у Варшаві (Muzeum Narodowe w Warszawie) та приписується пензлю Даніеля Шульца (р.ж. 1615–1683) (Мал. 1) (Bockenheim 121). Загальна стилістика портрету, одяг та сам образ дійсно відповідає середині XVII ст. Дуже ймовірно, що він зображує саме князя Ярему Вишневецького. Він намальований з вусами та довгим волоссям, що своєю чергою знаходить паралелі на деяких шляхетських портретах 1640-х рр. Постаць із подібною зачіскою є навіть на одному з картушів мапи Боплана, при чому навіть риси обличчя у чомусь схожі з портретом, що приписують Даніелю Шульцу. В кінострічці «Огнем та мечем» створений Єжи Гоффманом образ князя також, вочевидь, базувався на цьому портреті.

Особистий одяг князя

На жаль, реєстру особистих речей князя, який мали би скласти після його раптової смерті, поки що не знайдено, а можливо, він і не був складений. Але нам вдалося віднайти інші джерела, які стосувалися його одягу. Перша згадка відноситься до часу «rompa funebris» короля Владислава IV та одночасно коронації наступного короля – Яна Казимира, де князь Ярема Вишневецький разом із синами був у почесному оршаку: «książę Jarema, na koniu tureckim, siwym, jabłkowitym, przybranym w rządy sutu złocisty, wążiusieński». Książę ubrany był w czarną ferezję z soboli, «buława hetmańska pod nim, po prawej stronie u łęku przedniego, u siodła wisiała» (Ochmann 141). Верхи на турецькому коні, сірому в яблуках із позолоченою упряжжю, князь був одягнений у чорну фerezею з соболями, а гетьманська булава висіла на правому боці сідла, при передній луці.

Друга згадка стосується поховання князя та опису його одягу: «Dnia 22 sierpnia (1651) t. j. na trzeci dzień po śmierci, odbyło się wyprowadzenie zwłok z obozu. Wśród podwójnego szeregu pułków, śpiewów żałobnych, odgłosu surm i bębnow, postępował kondukt, prowadzący «ciało, w trumnie włożone, smołą zalane, ubrane w żupan atlasowy karmazynowy, fereziją aksamitną włosianego koloru, kołpak aksamitny, koloru pomarańczowego» (Grabowski 286, 287).

Мал. 1. Портрет князя Яреми Вишневецького роботи Даніеля Шульца, середина XVII ст. (за К. Bockenheim).

Ще один текст більш докладно описує смерть та погреб князя та його одяг: «Umarł po chrześcijańsku, przyjąwszy z rąk kapłana przenajświętszy Sakrament. W chwili ostatniej żalił się, że nie na koniu umarł. Na trzeci dzień, t. j. 22 sierpnia, odbył się okazały pogrzeb. Ciało wieziono w karecie, szkarłatnym aksamitem nakrytej, z ryszunkiem nieboszczykowskim. Zakonnicy wojskowi kapelani szli naprzód. Wojsko, we dwa rzędy uszykowane, stało; poprzedzały je piesze regimenta, a gwardyi regiment koło karety; wszyscy ze spuszczoną do ziemi bronią; przed ciałem dwie usarskich, a za ciałem 5 kozackich nieboszczykowskich chorągwi; znaczek także znizony niósł pan chorąży Podolski; 4 konie ubrane szły za karetą, a za niemi hetmani, wojewodowie, pułkownicy. Trębacz i surmacze żal wygłaszali. Z dział wszystkich trzykroć uderzono; tyleż razy i regimenta ognia dały. Trup złożony w trumnie smołą zalanej, ubrany był w żupan atlasowy, karmazynowa fereziją aksamitną, włosianego koloru, kołpak aksamitny koloru pomarańczowego» (Słownik geograficzny Królestwa Polskiego 922).

Князь під час поховання, вочевидь, був одягнений у свій звичайний одяг: атласний кармазиновий жупан та фerezязь з оксамиту

«*włosianego koloru*»³, а також оксамитовий ковпак оранжевого кольору.

Обладунок князя

На жаль, жодне джерело, що дійшло до нашого часу, не згадує особисті обладунки князя Яреми Вишневецького. А тому ми вимушені спиратися на синхронні в часі портрети магнатів. Зокрема, це портрет короля Речі Посполитої Яна Казимира (р.ж. 1609–1672) (Мал. 2, а) («Anonymous John II Casimir»), Андрія Воловича (р.ж. 1570–1614) (Мал. 2, б) («Andrej Vaľovič») та невідомого шляхтича з родини Агінських (Мал. 2, в) («Aginski»). На них одягнені довгі кольчужні обладунки – панцирі, в яких, можливо згідно з тогочасною модою, по подолу, рукавам та розрізу на грудях сталеві кільця перемешовані з позолоченими або латунними. На їхніх руках можна побачити сталеві карваші з декоративними накладками, а от шоломи, на жаль, лишилися поза кадром. Цілком можливо, що такий обладунок міг бути доповнений місьюркою, як на невідомому озброєному шляхтичі з гравюри Абрахама ван Вестерфельда «Перевезення пораненого Михайла Кричевського до Януша Радзивілла після битви під Лоевом 1 серпня 1649 р.» (Drescik 412; «Łojej, Januš Radziwiłł»).

Надвірне військо – хоругви та роти князя Яреми Вишневецького

Про склад війська князя відомо небагато, оскільки князівські архіви у Лубнах та Збаражі були знищені в 1648 р., а у Вишнівці – в 1675 р. (Tomkiewicz «Testament Jeremiego Wisniowieckiego» 67, 68).

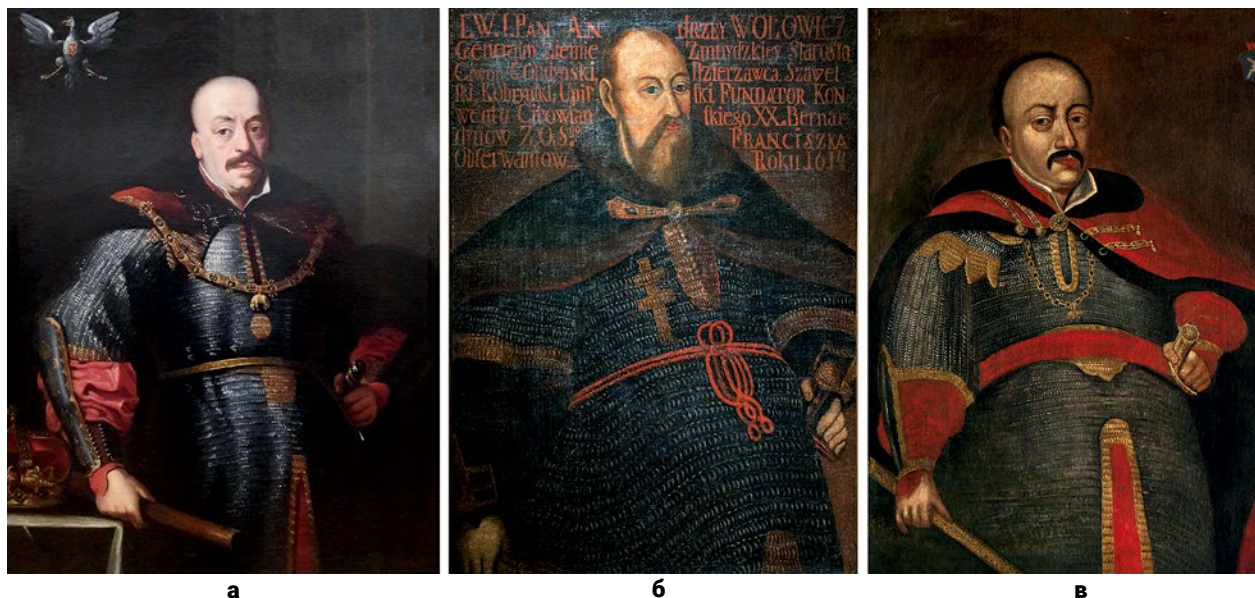
Точний поіменний перелік та чисельність надвірного війська, яке князь постійно утримував як для захисту від татар, так і для церемоніальних цілей, встановити наразі майже неможливо, оскільки в різний час, залежно від обставин, мобілізувалися різна кількість вояків, і записи різних років фіксують різну кількість підрозділів.

Під керівництвом князя служило близько десятка хоругв, які склалися переважно зі шляхти, але багато хоругв, особливо

драгунських, склалися з посполитих підданих князя (*wybrańców*). Один зі слуг князя (Калушевський) як очевидець описує придворне військо таким чином: «*swoje nadworne dwie usarskie czarną i czerwoną, a trzecią kozacką miał chorągiew: osobno kilkanaście miał chorągwi szlachty dobrej. Przytym Tatarską, Wołoską, dragańską, i pieszą chorągiew cudzoziemców*». Свої надвірні дві гусарські чорна та червона, а третя козацьку хоругву мав. При тому татарська, волоська, драгунська, та піша іноземного автораменту. Окремо він мав кільканадцять хоругв доброї шляхти, включаючи татарську, волоську, драгунську та іноземну піхотну хоругву (Rogowicz «Bitwa pod Konstantynowem» 23; Tomkiewicz *Jeremi Wiśniowiecki* 98). Із записів 1647 р. нам відомі імена очільників деяких з них. Так, ротмістром пішим (ймовірно мова йде про надвірну пішу роту) був Базилі Татомир, поручником у надвірній козацькій хоругві був Курош, волоською та татарською хоругвами керував стражник коронний Олександр Замойський, а ще однією козацькою хоругвою – Станіслав Понятовський; ще одну, можливо гусарську, хоругву очолював пан Барановський. Крім цього, згадується чотири роти драгун (Rogowicz «Bitwa pod Konstantynowem» 23). Ймовірно, крім кінних хоругв, у князя Яреми також була якась кількість вибранецької піхоти та піхоти іноземного типу.

За потреби Ярема Вишневецький набирал або поповнював драгунські хоругви, що склалися з посполитих з його земель, які використовувались як у бою, так і для інших менш важливих завдань. Ці підрозділи приносили значну користь, оскільки були дисциплінованими та достатньо добре воювали навіть проти козаків. Усе це військо утримувалося за рахунок особистих доходів князя Вишневецького, хоча він використовував їх для захисту державних кордонів. Утримання княжого війська під час військових кампаній (Московської, Охматівської та Козацької експедицій), коштувало князю величезних сум. Річна зарплата одного гусарської хоругви перевищувала 30000 злотих. Тому, як писав Калушевський: «*хто уважний, не заздрить і любить правду та чесноту, нехай візьме крейду та порахує, скільки*

³ Не зовсім зрозумілий опис кольору ферезеї, який можна трактувати по-різному. Зокрема, у словнику старопольських слів та термінів значиться: «*włosiany - z włosów*» (Linde 359). Ймовірно, мова йшла про якийсь природній, нефарбований колір тканини.

Мал. 2. (а) – Портрет короля Речі Посполитої Яна Казимира, 1660-ті рр. (© Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie); (б) – портрет Андрія Воловича, XVII ст. (© Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus); (в) – портрет невідомого шляхтича з родини Агінських, XVII ст. (© Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus).

може коштувати оплата такої сили воєвничих людей. Тепер військово спорядження, коні, гармати, рушниці, мушкети, патронтиші, пістолети, порох, кулі, запали, гарматні вози та інші військові витрати. Для барви (тобто мундирів – С.Ш.) канонірів, капітанів, лейтенантів, капітанів та інших військових офіцерів; забезпечити військово спорядження, таке як лопати, мотики та пультверсаки, і так далі» (Tomkiewicz Jeremi Wiśniowiecki 101). Що цікаво, у цьому описі згадано окремо витрати на жовнірську барву для артилеристів, офіцерів. Цілком можливо, князь давав певні кошти на барву і для піших підрозділів та драгун.

Досить цікавим епізодом є опис судового процесу навесні 1647 р. між Яремою Вишневецьким та Олександром Конєцпольським, на який князь з'явився у супроводі чотирьохтисячного війська: «Spędziwszy Wielkanoc w Lublinie, zaraz nazajutrz, w poniedziałek święteczny ruszył książę wprost ku Warszawie, gdzie stanął 29 kwietnia. Wjazd do stolicy odbył się z całą okazałością; przez kilka godzin ciągnęły wojska książęce: szło więc

najpierw 300 piechoty wyborowej, za nią kilka chorągwi jazdy dalej 200 różnorodnych pojazdów; sam książę wjechał o godzinie 3-iej po południu w otwartej karecie, otoczony przez 70 jeźdźców ubranych po kozacku, a poprzedzonej przez 30 wozów wojennych. Za karetą prowadzono 10 wspaniałych wierzchowców książęcych. pochód zamykali dragoni. Przejechawszy przez miasto, zatrzymał się Wiśniowiecki przed palacem krajezyny Danilowiczowej, gdzie stanął na kwaterze z najbliższym dworem). Wszystkie siły książęce przenosiły liczbę 4.000 ludzi»⁴ (Tomkiewicz Jeremi Wiśniowiecki 174).

Аналогічну чисельність у 4000 вояків із сімома гарматами ми можемо побачити і в наступному 1648 р.: «Ludu Xcia JM Wiśniowieckie o 4000, Dział 7» (Rogowicz «Bitwa pod Konstantynowem» 19).

Перед битвою під Пилявцями у складі полку князя значилися 2 надвірні гусарські хоругви (поручника Яна Вольського та Яна Барановського), хоругва козацька (поручника Куроша), 4 козацькі хоругви (Станіслава Понятовського, Гарніша, канівська та Яна Аксака), волоська

⁴ «Провівши Великдень у Любліні, наступного ж дня, у Великодній понеділок, князь вирушив прямо до Варшави, куди прибув 29 квітня. Вїзд до столиці був величним; протягом кількох годин марширували війська князя: спочатку 300 піхоти вибранецької, за ними кілька кавалерійських хоругвей, а потім 200 різних возів. Сам князь вїхав о 15:00 у відкритому екіпажі, оточений 70 вершниками, одягненими в козацькому стилі (тобто в кольчугах та місьюрках – С.Ш.), а перед ним їхали 30 військових возів. За екіпажем вели 10 чудових князівських коней. В ар'єргарді процесії йшли драгуни. Пройшовши через місто, Вишневецький зупинився перед палацом родини Даниловичів, де розмістився у найближчому дворі. Усі сили князя налічували 4000 осіб.»

(Олександра Замойського), татарська та 2 драгунські хоругви. Окремо зазначені козацькі хоругви, якими напевно керували Коссаковський, Длотовський та Мокрський. Ротмістром ще однієї козацької хоругви був Ян Білецький. Всього у війську князя налічувалося 15–18 хоругв (Rogowicz «Bitwa pod Konstantynowem» 25).

Після поразки під Пилявцями князь зміг частково відновити свої сили, переформувавши наприкінці 1648 р. власну гусарську хоругву (200 кіннотників), а також козацькі хоругви під керівництвом стражника коронного Олександра Замойського (150 кіннотників), стольника брацлавського Яна Барановського (200 кіннотників), підсудка брацлавського Миколи Казимира Коссаковського (120 кіннотників), старости остерського Яна Аксака (100 кіннотників), Станіслава Понятовського (150 кіннотників) та Яна Білецького (150 кіннотників), власну татарську хоругву (100 кіннотників) та польську піхоту (130 осіб). Згідно з матеріалами Люблінської комісії, вже у 1649 р. ми все ще зустрічаємо хоругву волоську Кшиштофа Стапковського та драгунську Ієроніма Бостики (Rogowicz «Bitwa pod Konstantynowem» 25).

У грудні 1648 р., після битви під Замостям, полк воеводи руського Яреми Вишневецького налічував близько 1500 осіб. До нього входили 10 рот кавалерії, рота драгун, рота піхоти та дві хоругви татар: «2 rotы usarskie samego księcia (198 koni) i stolnika braclawskiego Jana Baranowskiego, tegoż rota kozacka, Andrzeja Bestkowskiego kozacka, Stanisława Poniatowskiego kozacka, dwie rotы tatarskie pod komendą Krzysztofa Stapkowskiego i Mikołajewskiego, kompania dragonii Hieronima Bostyki oraz kompania piechoty polsko-węgierskiej pod dowództwem Rzekzkowskiego. W sumie siły podległe Wiśniowieckiemu, które znalazły się w kompucie wojsk koronnych, liczyły około 1300 koni i porcji» (Sawczyński 121, 122; Nagielski 299, 300).

Армія під командою князя під час Збаразької облоги була невеликою, налічувала близько 15000 осіб, включно з табірною челяддю, а регулярна армія налічувала не більше 9000. Особливо відчувався брак піхоти – її було лише 2000, оскільки більшість сил князя завжди становила кавалерія. Армія була поділена на п'ять дивізій під командуванням Вишневецького, Фірлея, Ланцкоронського, Остророга та Конєцпольського.

Власне під Збаражем у липні 1649 р. приватне військо воеводи руського Яреми Вишневецького складалося з 22 хоругв і налічувало 2242 коней (Rogowicz «Siły polskie pod Zbarażem» 63, 64).

Гусарія складалася з 4 хоругв (390 коней):

- князя Яреми Вишневецького, ротмістр Ян Барановський, стольник брацлавський, поручник Анджей Ростковський – 100 коней;
- князя Яреми Вишневецького, ротмістр Ян Граб'є Вольський – 100 коней;
- Яна Замойського, старости калуського, ротмістр Ян Дзїк, хорунжий брацлавський – 120 коней;
- князя Дмитра Вишневецького, ротмістр Ян Лїбішевський – 70 коней.

Одна хоругва рейтарів (91 кїнь):

- Станіслава Кулеші – 91 кїнь.

9 козацьких хоругв, разом 1026 вершника (1026 коней):

- князя Яреми Вишневецького, ротмістр Анджей Бєстковський – 150 коней;
- князя Яреми Вишневецького, ротмістр Станіслав Понятовський – 148 коней;
- князя Яреми Вишневецького, ротмістр Ян Білецький – 146 коней;
- Яна Замойського, старости калуського, ротмістр Яницький – 100 коней;
- Яна Замойського, старости калуського, Марцін Олесницький – 100 коней;
- князя Дмитра Вишневецького – 50 коней;
- князя Дмитра Вишневецького, ротмістр Анджей Грохольський – 117 коней;
- князя Дмитра Вишневецького, ротмістр Станіслав Вольський – 102 коня;
- Михайла Чарторийського, старости кременецького – 113 коней.

Одна хоругва волохів (115 коней):

- князя Яреми Вишневецького, ротмістр Кшиштоф Стапковський – 115 коней.

Татарська хоругва (100 коней):

- князя Яреми Вишневецького, ротмістр Анджей Миколаєвський – 100 коней.

4 роти драгун (320 вояків):

- князя Яреми Вишневецького, капітан Ієронїм Бостика – 72 особи;
- Яна Замойського, старости калуського, капітан Бєсс – 80 осіб;
- Яна Замойського, старости калуського, капітан Гжегож Бахр – 82 особи;

№7 (2025)

- князя Дмитра Вишневецького, капітан Орманський – 86 осіб.
- 2 роти польської піхоти (200 вояків):
- князя Яреми Вишневецького, капітан Жечковський – 100 осіб;
- князя Дмитра Вишневецького – 100 осіб.

Під час поховання Яреми Вишневецького у 1651 р. один з очевидців описав підрозділи війська князя. Так, у процесії безпосередньо брали участь підрозділ піхоти, піший гвардійський підрозділ, а також 2 гусарські та 5 козацьких хоругв: «*Wojsko, we dwa rzędy uszykowane, stało; poprzedzały je piesze regimenta, a gwardyi regiment koło karety; wszyscy ze spuszczoną do ziemi bronią; przed ciałem dwie usarskich, a za ciałem 5 kozackich nieboszczykowskich chorągwi; znaczek także zniżony niósł pan chorągży Podolski; 4 konie ubrane szły za kareta, a za niemi hetmani, wojewodowie, pułkownicy. Trębacze i surmacze żal wygłaszali*» (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* 922).

Сам Вишневецький у своєму заповіті детально перерахував склад трьох гусарських хоругв, дві з яких він називав «*українськими слугами*», а третю – «*волинськими слугами*». Перша хоругва складалася з 25 гусарських товаришів, тоді як уся хоругва налічувала 104 особи. Кожен товариш був зобов'язаний мати певну кількість коней та пахолків, за що отримував платню (*żołd*), так званий юргельт (*jurgielt*). Найбільший юргельт (за 9 коней) становив 4000 злотих на рік; найменший (за 2 коней) – 500 злотих. Ця гусарська хоругва, вочевидь, була особистою хоругою князя, який був її командувачем, оскільки до другої гусарської хоругви вже входили «*кавалерійський капітан та полковник*» Ян Барановський, який був командиром цього загону за відсутності князя, та поручник Габріель Войнилович. Друга хоругва складалася з 22 товаришів, тоді як уся хоругва налічувала 94 особи (Томкiewicz *Jeremi Wiśniowiecki* 98). Крім офіцерів та товаришів у тестаменті князя були згадані ще й військові музики з цих хоругв: добоші, трубачі та сурмачі (Томкiewicz «*Testament Jeremiego Wiśniowieckiego*» 76).

Прапори князя Яреми Вишневецького

В описі битви під Пілявцями міститься рідкісний опис трьох прапорів надвірних хоругв Яреми Вишневецького. Прапор надвірної

гусарської хоругви Яна Барановського був жовтий з золотим орлом: «*chorągżym rotu Baranowskiego był Woyniłłowicz... Woniłłowicz [...] Niesie Żółtą Chorągiew/ na której się świeci Złoty Orzeł*» (Rogowicz «*Bitwa pod Konstantynowem*» 24; *Katafalk Rycerski* 63). Прапор ротмістра козацької хоругви Миколая Фірлея був червоний: «*Czerwona tu Chorągiew z prawey FIRLEY strony Prowadzi z krzyżem białym ze dwiema ogony. Swieci sie w niej Krzyż wielki od Małty Zołnierzow Wiodac y tu odwajny do boiu Rycerzow. W krzyżu Pánná naświeta Dziecistko piástuie Przedwieczne; v niej wnogach złoty pobłyskuie Miesiąc/ nád Krzyżem gdzie wierzch iego listwy krencą*» (*Katafalk Rycerski* 62). А прапор козацької хоругви Яна Аксака був чорним із жовтим орлом: «*Chorągiew Aksaka stárosty. Pod czarna z Zołtym Orłem / Chorogwie*» (*Katafalk Rycerski* 63).

Тут слід згадати і те, що на одній з особистих печаток князя, датованій 1633 р., є зображення орла, на грудях якого вміщено князівський родовий герб – корибут («Вишневецькі»). У подальшому син князя – майбутній король Речі Посполитої – використовував подібного орла з гербом. Тож досить логічно, що на деяких прапорах князівських хоругв міг бути зображений такий само або подібний орел.

Загалом прапори із символом орла взагалі були відносно поширені у війську Речі Посполитої. У якості прикладів можна згадати батальне полотно, що зображає битву під Клушином авторства Симона Богушевича («*Battle of Klushino 1610*»). Серед численних прапорів різних кольорів можна побачити і чорний з зображенням орла. Іншим прикладом може слугувати опис фунеральної церемонії Владислава та одночасно коронації Яна Казимира, де згадано чорний прапор з білим орлом на чорному ж деревку: «*Hieronim Zbrożek, starosta przasnyski, z czarną żałobną kopią, zwróconą grotiem w dół. Chorągiew na kopii była też czarna, z białym orłem*» (Ochmann 152).

У попередньому розділі, де ми розглядали структуру надвірного війська князя, є цікава згадка про хоругви «*nadworne dwie usarskie czarną i czerwona*», що своєю чергою може вказувати на колір прапорів та прапорців на списках у цих гусарських хоругвах. І цілком можливо, що прапори й цих двох гусарських хоругв також мали зображення орла.

Гусарський обладунок 1630–1651 рр.

Так сталося, що кінематограф та ілюстрації до історичних романів значно вплинули, та й зараз сильно впливають на суспільне уявлення про образ гусарів. До цього додаються часто некоректні атрибуції гусарських комплектів у музеях, що своєю чергою підтримує хибне уявлення про обладунок польської гусарії. Загалом ця тема варта окремої великої публікації, а в межах цієї роботи ми спробуємо хоча б у загальних рисах окреслити деякі важливі для розуміння деталі, які ми відтворили на художніх реконструкціях.

Романтизація образу гусар не припиняється й досі, а тому досить часто можна побачити сучасні ілюстрації гусар XVII ст. у доволі дивних комплектах обладунку, звісно з двома крилами, приклепанними до спини. Але сумлінний аналіз візуальних та писемних джерел малює нам зовсім іншу картину. В час, що ми розглядаємо, гусари в бою носили у кращому випадку одне крило, яке кріпилося при сидлі, але на урочистостях та парадах їх могло бути і два. Крім того, гусарський обладунок та спорядження не були сталими, вони змінювався з часом, тому обладунки 1630–1651 рр. значно відрізнялися від обладунків 1660–1680-х рр., не кажучи вже про кінець XVII ст., і тим паче від обладунків наступного, XVIII ст. Тут певною мірою криється одна з головних причин хибного уявлення про гусар, адже більша частина їхніх обладунків, що збереглися в музейних колекціях, належать до кінця XVII – першої чверті XVIII ст. І саме вони стають джерелом уявлень про образ гусар, який досить вільно переносять на все XVII ст.

Іншим популярним уявленням про гусарські кіраси є поширення у час, що нас цікавить, накладок у вигляді хрестів, медальйонів з дівою Марією та різними гербовими елементами. Ця мода так само виникає лише під кінець XVII ст. Як з'ясовано, наприклад, у дослідженнях

Радослава Сікори, подібні обладунки, зокрема так званий комплект секретаря Владислава IV чи комплекти з Підгорецького замку, датуються взагалі XVIII ст. Так само й кіраси без наспинної частини, із диском та ременями, що фіксують його на спині, також датуються кінцем XVII – першою чвертю XVIII ст. У подальшому, в XVIII та XIX ст. на злеті моди на сарматизм, подібним чином було перероблено чимало старих обладунків, які поповнили численні кабінетні колекції, а згодом опинилися в музеях.

У чому ж була відмінність гусарського обладунку 1630–1651 рр. від обладунків останньої чверті XVII ст.? Згідно з зображальними джерелами, у час, що нас цікавить, носили сегментні кіраси типу «*аніма*» або приталені кіраси, в яких іноді нижня частина рельєфно імітувала горизонтальні нижні пластини. Також використовували комплекти, подібні до європейського обладунку «в три чверті». Особливість цього періоду – відсутність на кірасах мультанських хрестів, медальйонів з Дівою Марією, гербових чи інших композицій, у багатьох випадках спостерігається відсутність захисту плечей («рамен»). Сама кіраса, судячи з іконографії періоду, в більшості випадків була цільною, не мала окремих рухливих пластин по низу, а форма наплічників (у тих випадках, коли вони взагалі були), була іншою, ніж ті, які усі звикли бачити на романтизованих образах. На ряді зображень присутній захист верхньої частини стегна – тассети. У якості прикладів можна навести зображення фігурки з оздобу труни гетьмана Станіслава Жолкевського (р.ж. 1547–1620) з костелу св. Лаврентія у м. Жовква (Мал. 3, в) (Żygulski 43), фрагмент мапи Гійома Левассера де Боплана 1650 р. («*Delineatio specialis et accurata Ukrainae*») (Мал. 3, г), фрагменти гравюри «*Alegoria Polski*» 1645 р. («*Alegoria Polski. Inc.*») (Мал. 3, д, е) та фрагмент надгробку гетьмана Станіслава Жолкевського з костелу св. Лаврентія у м. Жовква з зображенням кіраси (Мал. 3, є).

Мал. 3. (а) – Фрагмент метопи костела св. Лаврентія в м. Жовква з фігою кінного гусара, 1620-ті рр.; (б) – фрагмент надгробку Адріана Шумського в костелі Святих Якова та Анни в Пшасниші, перша половина XVII ст. (© Zala); (в) – фігура гусара з оздобу труни гетьмана Станіслава Жолкевського з костелу св. Лаврентія у м. Жовква, 1620-ті рр. (за Z. Żygulski); (г) – фрагмент мапи Гійома Левассера де Боплана, 1650 р.; (д, е) – фрагменти гравюри «*Alegoria Polski*», 1645 р. (© Polona); (є) – фрагмент надгробку гетьмана Станіслава Жолкевського з костелу св. Лаврентія у м. Жовква, 1620-ті рр.; (ж) – фрагмент розписів у палаці м. Кельце, Т. Долабелла, 1640-ві рр. (© R. Szleszyński).

а

б

в

г

д

е

є

ж

Мал. 4. Художня реконструкція воеводи руського, князя Яреми Вишневецького у супроводі гусарів особистої хоругви з прапором (© С. Шаменков).

Мал. 5. Художня реконструкція поручника червоної гусарської хоругви Яна Барановського та вершників панцерних хоругв (© С. Шаменков).

Гусарія цього часу також використовувала металевий захист рук, кольчужні і лускати (*караценові*) рукави та металеві рукавиці різних типів. Були поширені «*карваши*» – наручі у східному стилі з кольчужним захистом долоні (Мал. 3, д). Також цікаво, що деякі з гусар використовували лосині рукавиці («Жалоба ротмистра Яроша Сенкевича» 253), хоча шкіряні рукавиці можна побачити також і на зображенні прапороносця з так званого Стокгольмського сувою («*Rolka Sztokholmska*»).

На терміні «*карацена*» варто зупинитися детальніше, оскільки, на нашу думку, в першій половині XVII ст. він описував саме захист рук. Свого часу на нього звернув також увагу і Радослав Сікора, вказавши, що термін «*карацена*», який іноді зустрічається в документах, стосується певного елемента обладунку, а саме захисту кінцівок рук: «*они вкриваються караценою або обладунками, які згинаються в лікті для зручності*» (Сікора 98). Подібне на опис зображення міститься на метопі костела св. Лаврентія в м. Жовква, яке датується кінцем 1620 рр. На метопі зображено кінного гусара в шоломі, кірасі та з рукавами, вкритими лускою (Мал. 3, а). Ще один лускатий захист рук можна побачити на надгробку Адріана Шумського (помер в 1631 р.) в костелі Святих Якова та Анни в Пшасниші (Мал. 3, б) («*Przasnysz klasztor*»).

Повний же лускатий обладунок, який також називали караценою або караценовим обладунком, з'явився та поширився пізніше – з 1670 рр. Його носили і король Ян Собеський, і гетьмани, і старші офіцери гусарії та панцерних. А численні зразки цього обладунку прикрашають нині експозиції багатьох музеїв. У своїй статті про генезу польських карацен Збігнев Бохенскі зауважує про поширеність караценових кірас та повних караценових обладунків саме з часів Яна Собеського: «*Rozpowszechnienie karacen w drugiej połowie XVII wieku tłumaczy nam do tychczasowa nasza literatura bronioznawcza modą, przejęciem się wzorami starożytności i chęcią nawiązania do rzymskich panczerzy tuskowych*» (Bocheński 117, 122). Автор зауважує, що «карацена» як термін зустрічається і раніше. Наприклад, в діаріюші Окольського 1637 р. згадано: «*w panczerzu i karacynie kaftanami przesłanej*» (Okolski 47), а ми звертаємо увагу на те, що карацена згадана окремо від панцеру, не як власне обладунок, а як якийсь його окремих елемент. Цілком можливо, що окрема

від обладунків згадка «*Karaczina – 1*» в реєстрі скарбів Дубенського замку 1616 р. також натякає на окрему деталь захисту (Lubomirski 215). У цьому ж реєстрі міститься цікава згадка про «*misiurki żelazne w karpiową łuskę – 3*» (Lubomirski 215). Але тут важко сказати чи була місьюрка дійсно набрана з залізних лусочок, чи просто її верх був декорований імітацією у вигляді луски.

Гусари цього часу переважно використовували різні за формами шишаки, але вони дещо відрізнялися деталями від тих, що полишені у образотворчому мистецтві пізнішого періоду. Зазвичай шишаки мали втулку для пір'я зверху, позаду чи з лівого боку шолому. Бічні нащічники могли бути набірними з сегментів або цільною пластичною, іноді з рельєфною деталлю у вигляді серця.

Почтові, а також дехто з товаришів у цей час все ще могли використовувати смугасті ткани вовняні плащі. Шкури тварин (ведмедя, тигра або інших котових) гусари надягали обома лапами на плечі, або у випадку невеликої шкіри вовка чи когось з котових, зав'язували лапами на грудях (Мал. 3, г, д). Звичка пропускати одну лапу під праве плече з'явиться у гусар також значно пізніше – десь у 1670 рр.

Цілком вірогідно, що дехто з гусар під обладунок замість жупана одягав лосиний або бичачий колет (баф) – так звана *скура* чи *скурка*. Саме їх ми бачимо серед майна гусар початку XVII ст.: «*скура курдывановая*», «*скорь двь яловичыхъ*», «*скур яловичыхъ вправныхъ двь*» («Жалоба ротмистра Яроша Сенкевича» 253, 254). А загалом одяг гусар складався з жупана або доломана, довжиною до середини стегна чи колін, а поясний одяг – з вузького вовняного убрание.

Обладунок панцерних (козацьких) хоругв

Панцерними або козацькими називалися хоругви, озброєні «по-козацьки», тобто споряджені обладунками, хоча і необов'язково повним комплектом. В ідеалі він складався з місьюрки, яка захищала голову, кольчуги на тулубі та карвашів на руках. Озброєні вони були, окрім короткого списа та шаблі, дистанційною зброєю – луком зі стрілами або коротким бандолетом на плечовому ремені, іноді – пістолетами у ольстрах (Мал. 6). У вже згаданому нами описі фунеральної церемонії Владислава IV та одночасно коронації Яна Казимира в 1649 р. є опис декількох підрозділів,

№7 (2025)

озброєних «по-козацьки». Один з них був з луками, бубном і, що цікаво, маленьким прапорцем-корнетом брунатного кольору: «*Konna kompania mieszczan kleparskich uzbrojona na sposób kozacki w łuki, z bębнами i brunatnym kornetem*» (Ochmann 139). Інший був споряджений і луками, і бандолетами та виступав під світло-синім корнетом з орлом: «*kompania mieszczan czyteż kupców krakowskich, ubranych na sposób kozacki, uzbrojonych w łuki i karabiny, z niebieskim kornetem, na którym był wizerunek orła białego*» (Ochmann 139).

Драгуни та піхота іноземного типу

До війська князя Яреми Вишневецького, як ми бачимо у згадках, постійно наймалися драгунські роти. На їхнє спорядження та одяг князь виділяв кошти, але, на жаль, деталі таких закупівель залишаються невідомими. А тому питання барви князівських драгун ми вимушені вивчати на прикладі інших драгунських формувань Речі Посполитої. Кольорова гама одягу, вірогідно, залежала від того, чи служив драгун у магнатському підрозділі, чи був кварцяним, тобто на службі у держави. Так, драгуни з підрозділу Людвіка Вейгера в 1645 р. були одягнені в одяг синього кольору. Драгуни з гвардії канцлера литовського, князя Станіслава Альберта Радзивілла були одягнені в червоні одяги (Niemcewicz 136, 137). Драгуни князя Януша Радзивілла у 1649 р. мали куртки світло-жовтого (палевого) кольору з чорними відворотами та штани того ж кольору. На ногах були панчохи з черевиками і в декого, особливо у офіцерів, чоботи. Офіцери були вбрані в аналогічні світло-жовті мундири. Це показано на втраченому полотні Абрахама ван Вестерфельда та на гобелені, що дійшов до нашого часу («ŁojeŃ, Januś Radziwiłł»). Зображений на ньому ж білий прапор із чорним орлом Радзивілів, вочевидь, є ротним прапором лейб-роти. Ще на одному малюнку з щоденника Вестерфельда показані драгуни та піхота, що пливають по річці з жовто-чорними у шахівницю прапорами.

Вже неодноразово згаданий раніше опис фунеральної церемонії Владислава IV 1649 р. містить також чимало матеріалу як про одяг драгун з різних підрозділів, так і про їхні прапори. Так, королівські драгуни їхали у блакитних, червоних та жовтих мундирах: «*w mundurach błękitnych, czerwonych i żółtych», sztandary „błękitne, jednakię”, na którym naszyty był krzyż z jedwabiu, w*

połowie żółty, w połowie czerwony. Po jednej stronie sztandaru w środku krzyża był obraz N. Marii Panny, po drugiej stronie — cztery herby królewskie pod koroną, zaś „około tych obudwu herbów, na obudwu stronach chorągwie były litery złote wielkie napisane „Vivat Dei Gratia Rex Poloniae» (Ochmann 139, 140). Інші драгунські підрозділи виглядали так: «*kompanii dragonów gwardii królewskiej w różno kolorowych liberjach, pod błękitną chorągwią z białym i żółtym krzyżem*» (Ochmann 140), «*tylko dragonów szło za nim kilkaset z strzelbą i z knotami zapalonymi*» (Ochmann 158). Далі очевидцем описані підрозділи драгунів Єжи Любомирського в червоних та рота драгун Людвіка Вейгера у блакитних мундирах: «*200 dragonów starosty krakowskiego Jerzego Lubomirskiego, odzianych w czerwona „barwę”, z czerwonym kornetem (ozdobionym białymi i niebieskimi piórami), pośrodku którego był wizerunek Matki Boskiej z dzieciątkiem Jezus na ręku i napis „Tui Auspiciis Orbis Regina”;* *kompania dragonów starosty łukowskiego Jana Bartosza Kazanowskiego bez sztandaru; kompania dragonów kasztelana elbląskiego Ludwika Weyhera, w błękitnej „barwie”, pod małym czarnym kornetem, na którym był wizerunek orła białego i napis „Pro Rege et Grege”, oraz druga jego kompania dragonów w liczbie 200 ludzi, z niebieskim kornetem; kompania dragonów kasztelana lubelskiego Franciszka Floriana Zebrzydowskiego, pod czerwonym kornetem, na którym był biały krzyż; wreszcie kompania dragonów starosty kałuskiego Jana Zamoyskiego, pod białym kornetem z białym krzyżem*» (Ochmann 140).

Як бачимо, кольорова гама драгунського одягу була переважно синьою та червоною, але згадуються також і жовті кольори. Характерно, що саме в синьому мундирі зображена реконструкція драгуна 1649 р., авторства відомого польського дослідника Броніслава Гембаржевського (Gembarzewski tab. 212).

Цікаво відмітити, що драгуни князя Януша Радзивілла мали світло-жовті з чорним мундири, що відповідало кольорам його гербу. Схожа ситуація склалася і з драгунами Єжи Любомирського, Людвіка Вейгера та Францішека Флоріана Зебжидовського. Цілком логічно припустити, що кольори мундирів та прапорів могли співпадати не випадково. Цей факт важливий для нас тим, що дає підставу запропонувати реконструкцію барви драгунів князя Яреми Вишневецького у кольорах його гербу та прапорів – червоного та

Мал. 6. Художня реконструкція панцерного надвірної хоргуви князя Яреми Вишневецького (© С. Шаменков).

Мал. 7. Художня реконструкція драгуна князя Яреми Вишневецького (© С. Шаменков).

жовтого, які самі по собі були досить поширеними серед інших магнатських драгун.

Драгуни армії Речі Посполитої у 1640–1650-х рр. носили зазвичай такий самий одяг європейського крою, як і піхотинці іноземного автораменту. А його вигляд змінювався відповідно до загальноєвропейських змін у військовій моді. Драгуни початку 1640-х рр. все ще могли зберігати тенденції моди кінця 1630-х рр., але одяг драгун кінця 1640 – початку 1650 рр. вже мав зовсім інший вигляд. Враховуючи те, що барву як правило видавали кожні кілька років, старих речей в ужитку через рік-другий майже не лишалося.

Розклад сукон на одного жовніра або драгуна в той час був приблизно таким: *«jedna suknię dłuższa za kolana i drugą krótsza, na co kładziono po 10 łokci sukna na gomejna. Z tych 4 1/2 łokcia na wierzchnia, 3 1/2 łokcia na spodnie suknię, reszta zaś 2 łokcie na dolne ubranie, co zdajesię za mało»* (Wimmer 54). З цього опису зрозуміло, що драгуну видавалися дві куртки (одна коротка, а друга довга – нижче коліна), на які разом йшло 10 ліктів сукна, та штани, на які йшло 2 лікті сукна. Також драгуни носили фетрові крилаті капелюхи або хутрянні шапки з суконним верхом. Також цілком можливо, що хтось використовував сукняні капелюхи типу монтеро. Неширокі штани за європейською модою доповнювали панчохи з черевиками або м'якими чоботами. Драгуни та піхотинці «німці», на відміну від козаків та польських піхотинців, носили довгі зачіски на європейський манер. Озброювалися драгуни мушкетами та шаблями чи шпагами, на поясній чи плечовій портупеї. На шкіряній портупеї через ліве плече носили торбочку з кулями чи готовими набоями та порохівницю (Мал. 7).

До штабуроти (хоругви) входив каптенармус, фур'єр, барабанщик. Ротою командував капітан, лейтенант, фельдфебель, сержант, а також прапорщик (прапорносець) та його помічник.

Музики

Одяг військових музик Речі Посполитої у цей час мав цікаву особливість. Так, сурмачі та кінні добоші, судячи з живопису епохи, носили цікавий зразок верхнього плечового одягу, який був подібним на делійку, з коротким широким рукавом та полами довжиною до коліна. Цей плечовий одяг міг прикрашатися галуном, шнурами і,

Мал. 8. Фрагмент картини «Вїзд Блумена Кодацці до Риму» роботи Пітера ван Блумена, 1680-ті рр. (© King John III Palace Museum, Wilanów).

що цікаво, мав вшиті у плечові шви декоративні рукави, подібні на ті, які були на каптанах європейських музик (Мал. 8) («Bloemen Codazzi Entry into Rome»).

Музик згадує і очевидець фунеральної церемонії Владислава IV 1649 р.: *«8 trębaczy królewskich w błękitnych strojach, obszytych srebrnymi galonami»* (Ochmann 140), *«szli dobosz i 9 królewskich trębaczy, ubranych w błękitne stroje szamerowane białymi sznurami. Tworzyli trzy rzędy»* (Ochmann 157). Прапорці до труб могли нести малюнок гербу власника або (у випадку королівської хоругви) орла. Так, у реєстрі речей Дубенського замку 1616 р. згадані мальовані прапорці до труб (Lubomirski 213). Тому цілком логічно припустити, що музики хоругв князя Яреми Вишневецького мали на трубах подібні прапорці з гербом князя (Мал. 9).

Створення художніх реконструкцій

На підставі викладеного вище матеріалу ми спробували створити кілька художніх реконструкцій, які могли би продемонструвати читачам правдиві образи князя та його надвірного війська.

Створюючи образ князя (Мал. 4), ми брали за взірець портрет з колекції Національного музею у Варшаві, авторство якого приписується Даніелю Шульцу (Мал. 1). Як ми вже зазначили вище, реєстру особистих речей князя, який мали би скласти після його раптової смерті, поки що не знайдено, а тому для реконструкції ми використали розрізнені прижиттєві згадки

Мал. 9. Художня реконструкція музики надвірної хоругви князя Яреми Вишневецького (© С. Шаменков).

1649–1651 рр. Князя зображено у червоному жупані та чорній з хутром фезезії: «*żupan atlasowy karmazynowy*», «*Książę ubrany był w czarną ferezję z soboli*, „*buława hetmańska pod nim, po prawej stronie u łęku przedniego u siodła wisiała*”». У руці він тримає позолочену гетьманську булаву, яку верхи зазвичай носили у спеціальній петлі з правого боку сідла. Завдяки опису процесії під час поховання короля Владислава IV та одночасно коронації наступного короля Яна Казимира ми знаємо, як виглядав особистий кінь князя – турецький сірий у яблуко, зі спорядженням, прикрашеним вишуканим литвом з позолотою.

У якості зразків для реконструкції кінського спорядження як князівського коня, так і коней його гусар ми використали і низку музейних артефактів та іконографічні джерела епохи, зокрема розписи авторства Т. Долабелли 1640 рр. у палаці м. Кельце (Мал. 3, ж).

Поряд із князем зображено гусарів його особистої хоругви у гусарському спорядженні, що відповідало військовій моді кінця 1640 – початку 1650-х рр. (Мал. 4). Для реконструкції використовувалися зображення гусар з картини «Владислав IV Ваза, король Польщі, приймає капітуляцію штабу Михайла Борисовича Шеїна під Смоленськом, 1 березня 1634 р.» («*Władysław IV Waza król Polski przyjmujący kapitulację*») та гусарії з розписів у палаці в м. Кельце авторства Т. Долабелли 1640-х рр. (Мал. 3, ж). Окремо варто звернути увагу на декор ольстрів – чохлів для пістолетів при сідлі. Вони прикрашалися стрічками та галунами, а у випадках з магнатськими комплектами – багатою вишивкою металізованою чи золотою ниткою з рослинними мотивами. Характерно, що іконографія та збережені екземпляри показують відсутність на клапанах ольстрів шляхетських гербових композицій або монограм. Один з вершників тримає прапор надвірної гусарської хоругви князя, на якому вміщено його герб: «*Żółta Chorągiew na której się świeci Złoty Orzeł*».

Наступні художні реконструкції присвячені воякам надвірних військ князя Яреми Вишневецького (Мал. 5, 6). На одній показано поручника червоної гусарської хоругви Яна Барановського (Мал. 5). Реконструкція його захисного спорядження базується на низці джерел: надгробку Адріана Шумського (Мал. 3, б), рельєфів з костелу св. Лаврентія у м. Жовква (Мал. 3, а, є)

і тогочасних гравюрах та живописі, що зображують гусарію. Привертає увагу незвичний захисний обладунок, у якому поєднуються цілком європейська кіраса та лускаті захисні рукави «карацени», про що ми писали в розділі, присвяченому гусарському обладунку. Також варто відмітити, що в означений час гусари носили шкіри тварин, накидаючи їхні лапи на плечі, а звичай пропускати одну лапу під праву руку з'явився значно пізніше, в 1670-х рр. Озброєний поручник надзяком, шаблею, кончаром при сідлі та пістолетами з колісним замком, ключ від яких підвішено до поясу.

Позаду Яна Барановського зображено вершника козацької, тобто панцерної хоругви, який тримає в руці прапор червоної хоругви, ротмістра Миколая Фірлея. На тлі показано вершників та прапороносця панцерної (козацької) хоругви старости Яна Аксака (Мал. 5).

Більш детальна реконструкція панцерного надвірної хоругви князя Яреми Вишневецького зображена на наступному малюнку (Мал. 6). Вершника показано у повному спорядженні з князівським бунчуком у правиці. Він озброєний шаблею та бандольетом на перев'язку. Цікаво відмітити підвішений до сідла «стакан» на шкіряному ремені, в якому фіксувався кінець древка бунчука.

При створенні реконструкції драгуна князя Яреми Вишневецького (Мал. 7) використовувалися описи однострою драгун 1640-х рр. та зображення драгун та піхотинців князя Януша Радзивилла, створені у 1649–1651 рр. Абрахамом ван Вестерфельдом.

Остання реконструкція присвячена музиці надвірної хоругви князя Яреми Вишневецького (Мал. 9). Його характерною особливістю є незвичний верхній одяг, який фіксується на декількох зображувальних джерелах епохи (Мал. 8) – подібний на делійку з коротким широким рукавом та вшитими в плечові шви довгими декоративними рукавами. Такий одяг міг обшиватися галуном чи металізованим мереживом. Музики гусарських хоругв могли носити як шапки, так і гусарські шоломи. У даному випадку зображено музику, який може бути як гусарським, так і панцерним. На трубах кріпився прапорець, на якому малювався або гаптувався герб власника з ініціалами, у даному випадку князя Яреми Вишневецького.

Бібліографія

- «Aginski. Агінські (XVII).» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Aginski._Агінські_(XVII).jpg. Accessed 1 July 2025.
- «Alegoria Polski. Inc.» *Polona*, polona.pl/item-view/6c47b06f-5cff-4af9-9998-65f940555ed0?page=0. Accessed 1 July 2025.
- «Andrej Vałovič. Андрэй Валовіч (XVII).» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Andrej_Vałovič._Андрэй_Валовіч_(XVII)_ (3).jpg. Accessed 1 July 2025.
- «Anonymous John II Casimir in a chainmail.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Anonymous_John_II_Casimir_in_a_chainmail.jpg. Accessed 1 July 2025.
- «Battle of Klushino 1610.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Battle_of_Klushino_1610.PNG. Accessed 1 July 2025.
- «Bloemen Codazzi Entry into Rome (detail).» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Bloemen_Codazzi_Entry_into_Rome_(detail).jpg. Accessed 1 July 2025.
- Bocheński, Zbigniew. «Karaceny polskie XVII — XVIII w.» *Broń i Barwa*, №6/7, 1938, s. 106–136.
- Bockenheimer, Krystyna. *Dworek, kontusz, karabela*. Wrocław: wydawn. Dolnośląskie, 2002.
- «Delineatio specialis et accurata Ukrainae cum suis palatinatibus ac district., provincijsq. adjacentibus - Guilhelmus Le Vasseur Beauplan, mensuravit et delineavit Wilhelmus Hondius... sculpsit.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Delineatio_specialis_et_accurata_Ukrainae_cum_suis_palatinatibus_ac_district.,_provincijsq._adjacentibus_-_Guilhelmus_Le_Vasseur_Beauplan,_mensuravit_et_delineavit_Wilhelmus_Hondius..._sculpsit_-_btv1b52510750c_(6_of_9).jpg. Accessed 1 July 2025.
- Dreścik, J. J. «Kampanie wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego przeciw powstaniu Chmielnickiego w rysunkach Abrahama van Westervelt.» *Muzealnictwo wojskowe*, 7, 2000, p. 397–427.
- Gembarzewski, Bronisław. *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960. Wieki XI – XVII*. T.1. Warszawa: wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej; Muzeum Wojska Polskiego, 1960.
- Grabowski, Ambroży. *Starożytności historyczne polskie czyli Pisma i pamiętniki do dziejów dawnej Polski, listy królów i znakomitych mężów, przypowieści, przysłowia i.t.p.* T.1. Kraków: J. Czech, 1840.
- Katafalk Rycerski Wielmożnemu Jego Mości Panu Mikołaiowi z Dambrowice Firleiwowi Staroscicowi Trembowelskiemu, Rotmistrzowi I. K. M.* 1649. *Wielkopolska Digital Library*, www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/edition/84024/content. Accessed 1 July 2025.
- Linde, Samuel. *Słownik języka polskiego*. T.6. Lwow: W drukarni Zakładu Ossolińskich, 1860. *Radom Digital Library*, bc.radom.pl/dlibra/publication/45400/edition/44030. Accessed 1 July 2025.
- «Łojeŭ, Januś Radziwił. Лоеў, Януш Радзівіл (XVIII).» *Wikimedia Commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Łojeŭ,_Januś_Radziwił._Лоеў,_Януш_Радзівіл_(XVIII).jpg. Accessed 1 July 2025.
- Lubomirski, Jan Tadeusz. «Regestra skarbcia książąt Ostrogskich w Dubnie, spisane w roku 1616.» *Sprawozdania komisji historii sztuki w Polsce*. T. 6, zesz. 2-3, Kraków, 1898, s. 206–221.
- Nagielski, Mirosław. «Wojsko koronne suplementowe i komputowe w latach 1648–1652 w świetle rachunków skarbowo-wojskowych z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.» *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. №83, 2022, s. 291–314.
- Niemcewicz, Julian Ursyn. *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz listami oryginalnymi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym*. T. 4, Lipsk: wyd. nowe Jana Nep. Bobrowicza, 1839.
- Ochmann, Stefania. «Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649.» *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. №28, 1983, s. 135–159.
- Okolski, Szymon. *Dyaryusz transakcyi wojennej między wojskiem koronnem i zaporoskiem w r. 1637*. Krakow: Turowski, 1858.

- Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza*. T.2. Warszawa: Orgelbrand S., 1846.
- «Przasnysz klasztor.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Przasnysz_klasztor_05.jpg. Accessed 1 July 2025.
- Rogowicz, Marek. «Bitwa pod Konstantynowem, 26–28 lipca 1648 roku.» *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. №18/2, 2017, s. 13–44.
- Rogowicz, Marek. «Siły polskie pod Zbarażem 10 lipca 1649 r.» *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. №22/3, 2021, s. 43–83.
- «Rolka Sztokholmska - Wjazd orszaku ślubnego Konstancji Austriaczki i Zygmunta III do Krakowa.» *Cyfrowa Kolekcja Zamku Królewskiego w Warszawie - Muzeum*, kolekcja.zamek-krolewski.pl/obiekt-13149-rolka-sztokholmska-wjazd-orszaku-slubnego-konstancji-austriaczki-i-zygmunta-iii-do. Accessed 1 July 2025.
- Sawczyński, Adam. «Płaca pocztom panięcym w r. 1650.» *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. №9/1, 1936, s. 119–125.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T.VII. Warszawa: Wieku, 1886.
- Tomkiewicz, Władysław. «Testament Jeremiego Wisniowieckiego.» *Miesięcznik Heraldyczny*. №4, 1930, s. 67–77.
- Tomkiewicz, Władysław. *Jeremi Wiśniowiecki (1612-1651)*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1933.
- Wimmer, J. *Historia piechoty polskiej do roku 1864*. Warszawa: wydaw. Min. Obrony Narodowej, 1978.
- «Władysław IV Waza król Polski przyjmujący kapitulację sztabu Michaiła Borysowicza Szeina pod Smoleńskiem, 1 marca 1634 r. nieokreślony malarz polski.» *Platforma Cyfrowa Biblioteki Kórnickiej*, platforma.bk.pan.pl/pl/search_results/268530. Accessed 1 July 2025.
- Żygułski, Zdzisław. *Odsiecz Wiedeńska 1683*. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988.
- Барабой, А.З. и др., сост. *Документы об освободительной войне украинского народа. 1648–1654*. Киев: Наукова думка, 1965.
- Белікова, Галина, та Лариса Членова. *Український портрет XVI-XVIII століть*. Київ: ТОВ «Артанія Нова», 2006.
- Брехуненко, Віктор. *Програна битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року*. Київ: Темпора, 2013.
- «Вишневецькі.» *Генеограф*, rurik.hostenko.com/2019/12/22/wieszniewiecki/. Дата звернення 01 Липня 2025.
- «Жалоба ротмистра Яроша Сенкевича на Глушкихъ мѣщанъ о томъ, что они съ козаками напали на его отрядъ, шедшій къ Москвѣ, убили нѣкоторыхъ изъ отряда и захватили обозъ.» *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*. Т. 1. Вильна: изд. при Управлении Виленского учебного округа, 1867, с. 248–255. *Internet Archive*, rchive.org/details/Sb_01/sb_01_1867/page/n259/mode/2up. Accessed 01 August 2025.
- Крупницький, Борис. *Миргородський полковник Павло Апостол (1618-1678)*. Прага, 1944.
- Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов*. Том 1, издание 2. Киев: Лито-типографическое Заведение И. К. Вальнера, 1848. *Internet Archive*, archive.org/details/pamyt1848/page/155/mode/2up. Accessed 1 July 2025.
- Рудницький, Юрій. «Єремія Вишневецький. Правда та домисли.» *Локальна Історія*, 26 Червня 2021, localhistory.org.ua/texts/statti/ieremiia-vishnevetskii-pravda-ta-domisli/. Дата звернення 01 Липня 2025.
- Сікора, Радослав. *Гусарія*. Київ: Yakaboo Publishing, 2019.